

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: My a ti druhi v modernej spolocnosti - recenzja

Author: Halina Rusek

Citation style: Rusek Halina. (2010). My a ti druhi v modernej spolocnosti - recenzja. "Lud" (T. 44 (2010), s. 422-427).

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Gabriela K i l i a n o v á , Eva K o v a l s k á , Eva K r e k o v i c o v á (red.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2009, ss. 722, ISBN: 978-80-224-1025-0.

Praca zbiorowa napisana przez pracowników Słowackiej Akademii Nauk interesująca, a zarazem ważna, nie tylko dla Słowaków i słowackiej nauki, ale także dla innych Środkowoeuropejczyków i nauki środkowoeuropejskiej. Książka jest efektem kilkuletniej pracy badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy, skupionych w interdyscyplinarnym zespole badawczym, który pod nazwą CE PROCESY

powstał przy Instytucie Etnologii SAN. Głównym przedmiotem realizowanych od 2003 roku badań są zbiorowe tożsamości różnych grup tworzących nowoczesne społeczeństwo, poznawane na poziomie mikro- i makrospołecznym. Słowaccy badacze włączyli się tym samym do toczącej się w ostatnich latach dyskusji na temat istoty, niespotykanego dotąd tempa przemian, rekonstrukcji i powstawania nowych form tożsamości współczesnych społeczeństw i tworzących je jednostek.

W pracy znajdujemy sześć przyczynków, które wspólny wątek, jakim jest tożsamość, pokazują w kontekście zjawisk społeczno-kulturowych, takich jak płeć, język, religijność, naród, mniejszość i konflikt. Niektóre z nich mogą wzbudzić szczególne zainteresowanie etnografa czy antropologa, i na nich skupiam uwagę.

We wprowadzeniu Gabriela Kilianová rozpatruje wieloznaczny termin „zbiorowa tożsamość”. Pisz o jego bliskoznaczności z terminem „tożsamość społeczna”. Ten drugi oznacza tożsamość jednostki wynikającą z przynależności do różnych grup społecznych. Do najważniejszych kategorii społecznych, które opisują tę tożsamość, należy wiek, etniczność, klasa czy warstwa społeczna, zawód, wyznanie, przynależność narodowa, przynależność regionalna, rodzina, rodzeństwo itp. Zbiorowa tożsamość w takiej perspektywie, przyjętej na potrzeby omawianej publikacji, jest koncepcją tożsamości wynikającej ze społecznych interakcji aktorów związanych poczuciem „my”, które nas oddziela od „innych”. To poczucie silniej zaznacza się w grupie niż w świadomości jednostek (s. 19-20). Kilianová dokonuje krótkiego przeglądu definicji i koncepcji tożsamości w pracach krajowych, ale przede wszystkim zagranicznych autorów, uznanych za wybitnych znawców tego zagadnienia. Pisz także o drugiej, ważnej – obok zbiorowej tożsamości – kategorii, która stała się przedmiotem badań zespołu PROCESY. Jest to trudno przetłumaczalna „grupowość”, czyli przejawy przynależności do różnych grup, charakter więzi w grupie i między grupami. W tym kontekście wyróżniono bardziej szczegółowe problemy badawcze, wśród których na uwagę zasługuje pamięć zbiorowa (zdefiniowana przez M. Halbwachsa), łączona przez badaczy z innymi kategoriami: pamięć społeczna i pamięć kulturowa. Poszukują oni związków pomiędzy procesami powstawania zbiorowej tradycji, zbiorowych wyobrażeń o przeszłości oraz sposobami ich wykorzystania w procesie konstrukcji zbiorowych tożsamości. Terenem badań, po którym poruszają się autorzy pracy jest Słowacja, ale zawsze umiejscowiona w kontekście środkowoeuropejskim czy szerzej europejskim, a czasami – pozaeuropejskim. Śledząc procesy powstawania zbiorowych tożsamości, sięgają dosyć głęboko w przeszłość, do XVII, XVIII wieku, a niekiedy głębiej, odnosząc wiedzę historyczną do nowoczesnych społeczeństw.

W pierwszym rozdziale, *Identita a rod*, autorki (Vera Bačová, Gabriela Dudeková, Tinde Lengyelová) piszą o tożsamości w kontekście płci kulturowej (gender), która nie stanowi w nauce słowackiej ważnego i częstego przedmiotu badań. Także w świadomości Słowaków kwestia tożsamości płciowej ustępuje miejsca tożsamości narodowej, identyfikacji z grupami rówieśniczymi, środowiskiem i religią. Autorki ujmują płeć jako konstrukt psychologiczny, który zasadza się na fenomenologicznym doświadczeniu bycia osobą męską czy kobietą. Podstawą świadomości i manifestowania przynależności płciowej jest wewnętrzna recepcja norm, uznawanie stereotypów i ich wartościowanie (s. 42). Wyróżnione przez autorki trzy płaszczyzny

badawcze obejmują kwestię pozycji społecznej kobiet i mężczyzn (w prawie, w rodzinie, dostępie do wykształcenia itp.); normy i stereotypy dotyczące ról płciowych oraz autoidentyfikacje kobiet i mężczyzn. Głównym celem badań była analiza relacji płciowych w perspektywie historycznej (monarchia austro-węgierska, pierwsza dekada XX wieku) oraz psychologicznej. Szczególnie interesującym fragmentem przyczynku jest analiza norm w prawie habsburskim, określających różną pozycję wobec tego prawa kobiet i mężczyzn oraz analiza przemian w tym zakresie. Na uwagę etnologów zasługuje także szkic historyczny o odmiennym posłannictwie społecznym kobiet i mężczyzn i stereotypowych wyobrażeniach idealnego mężczyzny i idealnej kobiety.

Punktem wyjścia w rozważaniach autorów drugiego rozdziału *Identita a jazyk* (Slavomir Ondrejovič, Viktor Krupa) jest uznanie tożsamości etnicznej jako tożsamości zbiorowej i języka jako jednego z jej głównych wskaźników. Piszą o języku jako oznace przynależności etnicznej oraz o ważności języka dla tożsamości etnicznej, a refleksje te odnoszą do analizy językowych podstaw kształtowania się narodu słowackiego. Na uwagę zasługuje fragment poświęcony triadzie: język – tożsamość – konflikt, kończący się konkluzjami wzbogacającymi dziedzinę wartą głębszej uwagi: lingwistykę konfliktu (s. 122). W rozważaniach autorów współczesność jawi się jako szczególna mozaika wieloetniczności zbudowanej między innymi na bazie wielojęzyczności, do czego przyczynia się niezwykle mobilność ludzi. Ondrejovič i Krupa pokazują też, jak wśród Słowaków na pograniczu słowacko-austriackim oraz słowacko-węgierskim przebiega proces „przepinania”, przemiany kodów językowych, czyli swoistego transferu z jednego języka do drugiego w zależności od kontekstu społecznego i kulturowego. W wyniku tego procesu rozmywa się etnoidentyfikacyjna funkcja języka, co wydaje się znakiem szczególnym współczesnych procesów etnicznych. Jest to fragment podrozdziału godny szczególnego zainteresowania.

Jak każdy rozdział w omawianej pracy, także rozdział trzeci *Identita a religiozita*, którego autorkami są Tatiana Podolinská i Eva Kovalská, rozpoczyna się od historycznych refleksji na temat kształtowania się różnych tożsamości religijnych rozumianych jako pewne identyfikacje konfesyjne, kościelne, ale także duchowe, niezwiązane z jakąkolwiek religijną strukturą. Interesującym wątkiem jest rozwinięcie tezy, iż poczucie zagrożenia w przeszłości, jak i współcześnie prowadzi do radykalizacji postaw religijnych. Autorki odwołują się do przykładu trzech grup o specyficznej tożsamości religijnej, żyjących w poczuciu zagrożenia: są to słowaccy protestanci, Żydzi i Romowie. Dyskusyjną tezą jest, że grupy te tworzą swój własny świat – świat „na opak”, który ma swoje zasady, a głównymi wartościami są zróżnicowanie, wyjątkowość i niepowtarzalność. Tu grupa mniejszościowa, zmarginalizowana jawi się jako grupa większościowa, centralna. Badaczki, opisując trzy takie „mikroświaty”, stawiają pytanie, jaką strategię stosują te grupy („ziarenka piasku w morzu”), żeby przetrwać, i jaką rolę odgrywa w tej strategii religia – w historii i współcześnie. Rozdział zawiera interesujące studium nowoczesnej duchowości żydowskiej (słowacka wersja judaizmu kulturowego), której słowaccy Żydzi poszukują we wspólnotach żydowskich, odcinając się od judaizmu jako religii. Autorki zajmują się także „nową” romską, duchową – nie religijną – tożsamością. Przypadek Romów

omawiają w kontekście działalności romsko-słowackich ruchów charyzmatycznych. Analiza skomplikowanej pobożności romskiej jest ważnym przyczynkiem do naukowej dyskusji i badań nad współczesnymi romskimi dylematami, z którymi boryka się także państwo słowackie. Badaczki twierdzą, że istnieje „tradycyjna” romska tożsamość duchowa, która przejawia się w swoistej interpretacji i rozumieniu chrześcijańskich norm i przykazań – niektóre z nich Romowie respektują, niektórych nie. Zestawienie wskaźników tej romskiej duchowości (s. 187) jest przekonujące i klarownie podsumowujące analizowany wątek. Równie interesujący jest fragment dotyczący współczesnej wielowarstwowej konfesyjności słowackich Romów. Z jednej strony mamy tu do czynienia z duchową drogą jednostki, która poszczególne konfesje postrzega jako stopnie własnego rozwoju duchowego, a drugiej strony objawiają się konwersje łańcuchowe, czyli wielowarstwowe, wielokrotne. Romowie wybierają z różnych konfesji te pierwiastki, które uznają za ważne dla siebie. Ten problem autorki ukazują w kontekście tożsamości etnicznej słowackich Romów i wzorów ich życia społecznego.

Identita a národ to obszerna, czwarta część recenzowanej książki, w której kluczowym pojęciem jest nacjonalizm, ujmowany przez autorów (Andrej Findor, Gabriela Kiliánová, Dušan Kovač, Peter Macho, Tibor Pilcher) jako fenomen europejski. Rozważania autorów układają się w schemat: powstawanie narodowych tożsamości w przestrzeni środkowoeuropejskiej, geneza nacjonalizmu i jego warianty, transformacja nacjonalizmu na początku XX wieku i współcześnie. Są to znane w literaturze socjologicznej i politologicznej kwestie, ale przyczynek o rozpadzie państw dwu- lub wielonarodowych na przykładzie Jugosławii i Czechosłowacji zasługuje na wnikliwą lekturę. Przypadek Czechosłowacji jest tu zanalizowany z dystansu i rzetelnie, na podstawie szerokiego wachlarza źródeł zastanych i wywołanych przez badania empiryczne. Autorzy pokazują pewne „konieczności dziejowe” – powstanie Czechosłowacji jako szansy dla Słowaków, którzy po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej nie mieli warunków i potencjału do wytworzenia własnej państwowości, infrastruktury gospodarczej, politycznej i kulturalno-oświatowej. Nie mieli ponadto tradycji własnej państwowości. Czesi łatwiej niż Słowacy przyjęli tę nietypową czechosłowacką tożsamość, pojmując ją jako rozszerzenie własnej, czeskiej tożsamości narodowej. Słowacka elita polityczna i kulturalna opowiedziała się co prawda za rozwiązaniem czechosłowackim, ale w nowych ramach państwowych szybko zaczęła wytwarzać się i umacniać słowacka tożsamość etniczno-kulturowa, głównie na gruncie języka i kultury. Natomiast na płaszczyźnie politycznej powstał szczególny twór – „dwunaród” o specyficznym poczuciu narodowym, którego echa słychać do dziś, choć autorzy przyczynku stawiają tezę, iż idea „czechosłowakizmu” nie miała szans na przetrwanie. Ten fragment omawianego rozdziału poleciłabym badaczom współczesnych procesów w Europie Środkowej jako lekturę o szczególnej ważności.

Piątą część, *Identita a menšina*, rozpoczyna porządkujący, interesująco skomponowany wstęp autorstwa Jozefa Tancera, dotyczący etniczności i tożsamości etnicznej rozpatrywanych w kontekście mniejszości narodowych i etnicznych. Fragment ten jest dobrym punktem wyjścia do dalszych analiz, które w przyczynkach pięciu autorów (Ivan Kamenec, Ewa Krekovičová, Arne B. Mann, Elena Mannová, Štefan

Šutaj) prowadzą od problemów zmiany świadomości Niemców żyjących na Słowacji od XVIII wieku, przez zagadnienia sytuacji społecznej i tożsamości mniejszości węgierskiej po 1918 roku, do kwestii usilnego poszukiwania tożsamości narodowej, obywatelskiej i religijnej przez ludność żydowską żyjącą na ziemi słowackiej w przeszłości i obecnie. Celem tego obszernego opracowania było zweryfikowanie tezy, iż proces kształtowania się świadomości zbiorowej nie wynika z „psychicznej specyfiki” członków jakiejś grupy narodowościowej czy etnicznej, ale ze społeczno-politycznych uwarunkowań. Etniczność była i jest w tym procesie jednym z kodów komunikacyjnych. Autorzy poszczególnych podrozdziałów skupili szczególną uwagę na relacjach – w przeszłości i obecnie – pomiędzy mniejszościami a większościami społeczeństwami w przestrzeni środkowoeuropejskiej. Piszą o formowaniu się tożsamości zbiorowych w kontekście rozróżnienia „swoich” i „tych innych”, „tych obcych”. Są to ważne przyczynki do toczącej się wśród badaczy procesów etnicznych debaty nad relatywnością takich rozróżnień w sytuacji etnicznych i kulturowych pograniczy.

Ostatni, szósty rozdział pracy, *Identita a konflikt*, Juraj Podoba rozpoczyna od stwierdzenia, że w nowoczesnej Europie szeroko pojmowany rozwój jest jej siłą napędową, ale i przekleństwem (s. 499). Przekleństwem dlatego, że rozwój niesie ze sobą i nasila społeczne konflikty. Ich podłożem jest między innymi zderzenie nowoczesności z tradycją oraz konieczność adaptowania się jednostek i grup społecznych do coraz to nowych warunków społecznych, kulturowych, a przede wszystkim ekonomicznych. Autor opisuje, jak postęp zmieniał struktury europejskich społeczeństw od XIX wieku – ku integracji, ale też dyferencjacji, zróżnicowaniu. Tworzyły się nowe formy zbiorowych tożsamości, a proces ten przynosił różnorodne konflikty. Juraj Podoba uzasadnia w swoim przyczynku tezę, że w Europie Środkowo-Wschodniej każda zmiana struktury i stosunków społecznych powodowała i powoduje napięcia prowadzące do konfliktów pomiędzy wielkimi grupami społecznymi, a siłą napędową tych konfliktów są konkurujące ze sobą tożsamości zbiorowe.

Podobne zadanie postawili sobie autorzy trzech podrozdziałów (Roman Holec, Juraj Podoba, Marína Zavacká), analizując problematykę relacji pomiędzy powstawaniem tożsamości zbiorowych a konfliktami społecznymi w trzech różnych sytuacjach historycznych: w dobie tworzenia się nowoczesnej przedsiębiorczości w Bratysławie (od XIX wieku, poprzez początki państwa czechosłowackiego, do 1948 roku), na przykładzie przedsiębiorstwa Dynamit Nobel z niemiecko-żydowskim zarządem (konflikt narodowo-ekonomiczny); w czasach umacniania się systemu totalitarnego (konflikt polityczny) oraz w okresie formowania się nowych relacji etnicznych po 1989 roku (konflikt etniczny). Ostatni fragment zasługuje na szczególne zainteresowanie ze względu na jego duże znaczenie dla interpretacji współczesnych procesów etnicznych w nowych realiach środkowoeuropejskich, a przede wszystkim w kontekście dynamizowania się życia społecznego w tym regionie. Te ogólne analizy autor (J. Podoba) odnosi do Słowacji, prezentując strukturę etniczną tego kraju po 1989 roku, wraz z konfliktogennymi procesami etnicznymi.

Podsumowując recenzję pracy *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, warto podkreślić, że jest to rozprawa od początku do końca konsekwentnie skomponowana:

ka dy rozdział, stanowi c zadek odr bnej monografii, zawiera analiz problemu - od kwestii definicyjnych (nie powielaj cych tych przedstawionych we wprowadzeniu), poprzez szkice historyczne, najcz cie odwołuj ce si do realiów Europy rodkowo-Wschodniej, a szczególnie Słowacji, do prezentacji najnowszych studiów i wyników bada jako empirycznej egzemplifikacji omawianych zagadnie i narz dzia weryfikacji hipotez. Dla badaczy współczesnych procesów społecznych, kulturowych, etnicznych i innych w odmienionej po 1989 roku Europie rodkowo-Wschodniej jest to studium cenne, a dla zainteresowanych przemianami i tworzeniem si nowych form to samo ci mieszkaców tego regionu powinno by ono lektur obowi zkow .

Halina Rusek